

[telif makale]

“Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?” Tartışmasına Tefsir Müktesebatı Çerçevesinde Bir Yaklaşım

Mustafa KARAGÖZ

doç. dr., erciyes üniversitesi ilahiyat fakültesi öğretim üyesi
{ mkaragoz@erciyes.edu.tr}

ERUIFD

[2013 / 1, SAYI: 16, SAYFA: 41-56]

ÖZ

Son dönemlerde tefsirin müstakil bir yönteminin bulunmadığı ve dolayısıyla tefsirin bir ilim olmadığı yönünde tartışmalar yapılmakta ve bu meyanda bazı iddialar öne sürülmektedir. Konunun önemine binaen İslamî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından 2010 yılında “*Tefsir Nasıl Bir İlimdir?*” başlıklı tartışmalı ilmî ihtisas toplantısı düzenlenmiştir. Söz konusu toplantıda Murat Sülün tarafından “Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?” başlıklı bir tebliğ sunulmuştur. Sunulan tebliğ farklı üniversitelerden on dört ilim adamı tarafından müzakere edilmiştir. Bu makalede, “Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?” konulu tebliğ bağlamında ve tefsir müktesebatı çerçevesinde meselenin ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *tefsir, ilim, tefsir usulü, tefsir müktesebatı*

An Approach within the Framework of the Tafseer Accumulation to the Discussion Concerning “Is Tafseer a Science? and what Kind of Science is It?”

41

ABSTRACT

Recently, the discussions on the absence of an independent method of Tafseer and so none-being a science of Tafseer have been fulfilled and inter alia some claims have been asserted. Owing to the importance of the topic, a controversial scientific and specific meeting, the name of which is “what Kind of Science is Tafseer?” was organized in 2010 by The Foundation for Research in Islamic Sciences (ISAV). At the meeting in question, Mr. Murat Sulun has presented a paper, the name of which “Is Tafseer a Science? and What Kind of Science is It?”. This paper was discussed by fourteen scholars from various universities of Turkey. My aim in this study is to tackle the subject matter in the framework of the paper “is Tafsîr a Science? and what Kind of Science is it?” and the Tafseer accumulation.

Key Words: *tafseer, science, the methodology of the tafseer, Tafseer accumulation*

Giriş*

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın (İSAV), İslamî İlimlerde Metodoloji Problemi -IV başlıklı tartışmalı ilmî ihtisas toplantıları dizisinin 2010 yılındaki oturumunda, Sayın Murat Sülün** tarafından hazırlanan “*Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?*” başlıklı tebliğin sunulması, tefsirin ilim olup olmadığı ve ilimse nasıl bir ilim olduğunun tartışmaya açılması son derece önemlidir. Zira tefsirin ilim olup olmadığı ve nasıl bir ilim olduğunun tefsirle iştigal eden ilim adamları tarafından tartışılması, her şeyden önce, bir öz denetim ve öz eleştiri niteliğindedir. Diğer bir deyişle, bu tür bir tartışma tefsir ilminin üst dilini oluşturma çabalarının bir parçası olarak görülebilir. Nitekim tefsir alanında yapılan çalışmaları ya da bu çalışmaların ürünlerini, kabaca¹ şöyle tasnif etmek mümkündür:

42

1. Kur'an tarihiyle ilgili çalışmalar
2. Tefsir tarihiyle ilgili çalışmalar
3. Yöntemle ilgili yapılan çalışmalar (Tefsir Usulü, Kur'an ilimleri vs.)
4. Anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmalar
 - a) Tefsirler (tam, kısmî, konulu tefsirler vs.)
 - b) Meal ve tercümelemler
5. Uygulamaya dönük çalışmalar (Yaşanan sorunlara ilişkin ve bu sorunlara Kur'an perspektifinden çözüm arama çabası niteliğindeki çalışmalar)²
6. Yapılan şeyin öz niteliği yani mahiyetiyle ilgili çalışmalar

* Bu makale 15-16 Mayıs 2010 tarihinde İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nca (İSAV) düzenlenen “Tefsir Nasıl Bir İlimdir?” konulu tartışmalı ilmî toplantıda Murat Sülün Bey tarafından sunulan “Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?” başlıklı tebliğin müzakeresi olarak sunulmuştur. Söz konusu tebliğ ve müzakere, toplantıda sunulan diğer müzakerelerle birlikte Ensar Neşriyat tarafından Aralık 2011 tarihinde yayımlanmıştır. Ancak yayımlanan kitap elime ulaştığında hazırlamış olduğum müzakere metninde (s. 212-214'te) geçen “Fıkıh Usulü” ifadelerinin çoğunun, yayına hazırlayanlar tarafından muhtemelen konunun tefsirle ilgili olmasından dolayı “Tefsir Usulü” şeklinde değiştirilmiş olduğuna vâkıf oldum. Oysa bu durum müzakerede dile getirdiğim temel iddiaların yanlış anlaşılmasına, hatta tam aksi bir iddiaya yol açmaktadır. Bu çerçevede tarihe kayıt düşmek adına, söz konusu ifadelerin göndermiş olduğum müzakere metnindeki gibi aslına uygun olarak yazılmasının ve müzakere metninin yeniden yayımlanmasının gerekli olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Bu vesileyle söz konusu müzakere metnini makale olarak yeniden yayımlamam konusunda gösterdikleri anlayıştan dolayı ilgili kurum ve kişilere teşekkür ederim.

**Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Tasnifi oluşturan madde ve unsurlar arasında geçişkenlikler olabilir.

² Uygulamaya yönelik çalışmaların tefsir ilminin sınırlarına girip girmediği konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmekte yarar vardır. Nitekim yaşanan sorunlara ve bu sorunların çözüm yollarına ilişkin çalışmaların tefsirden ziyade, sorunun mahiyetine göre fıkıh ya da kelim ilminin kapsamına girdiği yönünde değerlendirmeler mevcuttur ki, bu değerlendirmelerde haklılık payı da vardır. Bununla birlikte, yaşanan sorunlara ve bunların çözümüne ilişkin doğrudan Kur'an'a başvurma şeklinde ya da bu konuda tefsire bir misyon biçme şeklinde fiili bir durum söz konusudur. Bu durumu çağdaş dönemin yol açtığı bir sorun olarak değerlendirmek mümkündür. Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirme için bkz. Mehmet Paçacı, “Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?”, *İslâmiyât*, cilt 6, sayı: 4, Ankara: 2003, s. 95 vd.

Yapılan şeyin öz niteliğiyle ilgili bir çalışmada, ilim dalının öz niteliğinin yanı sıra, onun terim ve tasnifleri ele alınır. Bu bağlamda tefsir ilminin tanımı, nasıl bir ilim olduğu, ilimler tasnifinde nerede bulunduğu, diğer ilimlerle ilişkisi ve yöntemi hakkında söylenenlerin tartışıldığı ve bu hususlara dair sorulara cevapların arandığı çalışmalar, tefsir ilminin öz niteliğiyle ilgilidir. Ayrıca, tefsir ilminde kullanılan vücûh-nezâir; sosyolojik tefsir vb. terimlerin ve rivayet-dirayet ayrımı gibi tasniflerin, realiteyi ne ölçüde yansıttığı, yapılan tanım ve tasniflerin efradını cami ağyarını mani olup olmadığıyla ilgili yapılan tartışma ve çalışmalar da tefsir ilminin öz niteliğine ilişkindir. Bu faaliyetleri, aynı zamanda tefsir ilminin “Üst Dili”ni³ oluşturma çabaları olarak değerlendirmek mümkündür. Zira bu tartışmalar yapılmaya da tefsir ilminin tanımı ve yöntemiyle ilgili söylenen ve kabul edilen hususlar mevcuttur. Yine bir takım sorunlar içermekle birlikte, tefsir ilminin belli bir terminolojisi ve tefsire ilişkin çeşitli tasnifler vardır. Bu durumda bunların yerindeliğini sorgulayan faaliyetler, tefsir ilminin bir nevi üst dilini oluşturmaya yönelik çalışmalar olarak nitelendirilebilir.

Yaptığımız şeyin mahiyetinin yanı sıra, kullandığımız tanım, kavram, terim ve tasniflerin yerinde olup olmadığı üzerinde düşünmenin son derece önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda tefsir ilminin öz niteliğine ilişkin çalışmaların önemi daha net bir şekilde belirgin hale gelir. Nitekim bu değerlendirmeler bizler tarafından yapılmaya bile, özellikle son dönemlerde⁴ farklı platformlarda⁵ konuyla ilgili tartışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu anlamda

³ Maksudımızı daha iyi anlatabilmek için, “konuşma sırasında meseleye açıklık getirmek için yapılan açıklama, tanım” ya da “dile ilişkin konuşmalarda kullanılan dil” gibi manalarda bir dilbilim terimi olan “Üst dil” kavramını ödünç alarak “tefsir ilminin öz niteliği, kavram ve tasnifleri hakkında konuşmak” için kullanmayı uygun gördük. Üst dil hakkında bilgi için şu eserlere bakılabilir: Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, 2002, s. 210; Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 349; Atakan Altınörs, *Dil Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s. 81.

⁴ Osmanlı döneminde de Fenarî, Ebû Saîd el-Hâdimî ve Kâfiyeci gibi âlimler arasında tefsirin müstakil bir disiplin olup olmadığı konusunda cereyan eden çeşitli tartışmaların bulunduğu bilinmektedir. Söz konusu tartışmalarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 42-44.

⁵ Konuyla ilgili tartışma ve görüşler için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*’nda sunulan bazı tebliğlere ve bunların müzakerelerine bakılabilir. Bu tebliğ ve müzakerelere örnek olarak şunları zikretmek mümkündür: Yunus Apaydın, “Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi”, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (02-06 Ekim 2002 Ankara)*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, s. 285; Tahsin Görgün, “Klasik Anlama Yöntemlerinin (Fıkıh ve Tefsir Usûlü) İmkân ve Sınırları”, s. 310-311, 316 vd., Halis Albayrak, “Klasik Anlama Yöntemlerinin (Tefsir ve Fıkıh Usulünün) İmkân ve Sınırlarıyla İlgili Tebliğlerin Müzakeresi”, s. 338; Öztürk, “Klasik Anlama Yöntemlerinin (Tefsir ve Fıkıh Usulünün) İmkân ve Sınırlarıyla İlgili Tebliğlerin Müzakeresi”, s. 390-394; “Yeni Anlama Yöntemlerinin İmkân ve Sınırları”, s. 450; “Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı Sonuç Raporunun Müzakeresi ve Sonuçlandırılması”, s. 559-563. Konuyla ilgili daha fazla literatür için ayrıca bkz. Selim Türcan, “Kur’an’ı Anlamada Yöntem Tartışmalarının Tefsir Tarihçiliği Perspektifinden Değeri Üzerine”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, cilt: 8, sayı: 16, s. 30.

meselenin tefsirle iştil eden ilim adamları tarafından tartışılması son derece önemlidir.

1. Tartışmanın Zemini

Tefsir ilminin öz niteliğine ilişkin yapılan çalışmalar ve bu çerçevede onun bir ilim olup olmadığı ya da nasıl bir ilim olduğunun tartışılması önemli olmakla birlikte, bu tartışmada bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. İlk olarak, tefsirin bir ilim olup olmadığı tartışmasının, hangi dönemin ve hangi paradigmanın ilim anlayışına göre yapıldığı önem arz etmektedir. Sözgelimi tefsirin ilim olup olmadığı hususunun, pozitivist ilim anlayışına ve paradigmasına göre tartışılması çok da uygun değildir. Diğer bir deyişle, pozitivist ilim tanımına göre hareket edilmesi bazı açılardan sorunludur. İlk olarak, pozitivist paradigma, haddizatında bilimleri disipline etmek ve metafiziği dışarıda bırakmak amacıyla gelişmiştir.⁶ Bu durumda en temel amacı; metafiziği, dolayısıyla da dinî ilimleri bilimin dışında bırakmayı amaçlayan bir paradigmanın ilim tanımı, tefsir ilmi için bir ölçüt kabul edilmiş olur. Ayrıca, tefsir ilminin tanımında pozitivist paradigmanın temel alınması halinde, “pozitivist paradigmadan etkilenmiş olmak” ya da “bu paradigma karşısında savunma pozisyonunda bulunmak” gibi eleştirilere muhatap olunması da sözkonusudur.⁷

Meseleye bir şeyin ilim olabilmesi için, konusu (*mevzû*), yöntemi (*mebâdî*), fayda ve gayesi olması gerektiği açısından bakıldığında ise tefsirin bir ilim olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Buna göre Kâfiyeci'nin ifadesiyle, tefsir ilminin konusu, *maksada delalet etmesi açısından Kelamullah*'tır.⁸ Tefsir ilminin amacı ise Kur'an'ın manalarını anlamak ve böylece sapsağlam bir kulpa tutunmak,⁹ ya da dünyevi ve uhrevi saadete erişmektir.¹⁰ Ulumu'l-Kur'an ve Tefsir Usulü kitaplarında Kur'an'ın yanlış anlaşılmasının önüne geçmek amacıyla zikredilen, dil ilimleri, ayetlerin iniş sebebine dikkat edilmesi gibi ilkeler de tefsir ilminin yöntemini teşkil etmektedir. Kısaca, “kendisine ait sistemli şekilde incelenmekte olan konuları, kavramları, ıstılahları, çözmesi gereken meseleleri, anlama yöntem ve ilkeleri olan konuların başlı başına bir ilim”¹¹ olduğu göz önünde bulundurulduğunda konuları, kavramları, çözmesi gereken meseleleri ve bir

⁶ Bkz. M. Rosenthal, P. Yudin, *Felsefe Sözlüğü*, (çev. Aziz Çalışlar), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997, s. 388; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 310.

⁷ Nitekim benzer sorunların bilimsel tefsir için de dile getirildiği bilinmektedir.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci, *Kitâbü't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, (haz. İsmail Cerrahoğlu), Ankara: AÜİF Yayınları, 1974, s. 14.

⁹ Kâfiyeci, *Kitâbü't-Teysîr*, s. 14-15.

¹⁰ Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, 2 cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, s. 427.

¹¹ Süleyman Karacelil, “Tefsir Usûlünün Yeterliliği”, *Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009, s. 422-423. Ahmed Cevdet Paşa bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Her ‘ilim birçok mesâili müstemildir ve böyle birçok mesâilin sair ‘ulûm ve funûndan ayrılıp da bir ‘ilm-i müstakill ittihâz olunması cihet-i vahdetleri i‘tibariyledir.” Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedat Âdâb-ı Sedat*, (haz. Kudret Büyükoçşkun), İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 19.

yöntemi olan tefsirin bir ilim olduğunu söylemek mümkündür.¹² Bununla birlikte daha önce de belirttiğimiz üzere, özellikle, bütüncül ve bağımsız bir yöntemin bulunmayışı¹³ ve sınırlarının belirsiz oluşu¹⁴ şeklindeki kabulden hareketle tefsirin bir ilim olmadığı dile getirilmektedir. Diğer bir deyişle tefsirin ilim olup olmadığı tartışmaları, daha çok, sınırlarının belirsiz oluşu ve bir yöntemin olup olmadığı etrafında dönüp dolaşmaktadır.

Gerek klasik tefsir literatürüne, gerekse çağdaş dönemde “Tefsir Usulü” ve benzeri adlarla telif edilen eserlere bakıldığında, bütüncül ve kesin bir yonteme sahip olma noktasında tefsir ilminin bazı handikapları olduğu söylenebilir. Nitekim klasik tefsir literatürü incelendiğinde, müelliflerin, çoğu kez açık ve net olarak belli bir yöntem iddiasında bulunmadıkları görülmektedir. Bu durum tefsirler için olduğu kadar, Kur’an ilimlerinin belli alanlarına dair yazılan müstakil eserler ve genel manada “Kur’an İlimleri” ya da “Tefsir Usulü” vb. adlar altında yazılan eserler için de geçerlidir.

Tefsirlerin mukaddimelerinde müelliflerin genelde, “tefsirimi şöyle bir yonteme göre yazıyorum” ya da sebab-i nüzul, garibu’l-Kur’an gibi Kur’an ilimlerinin belli bir alanına dair yazılan müstakil eserlerin müelliflerinin “bu eseri yazarken Kur’an’ı anlamayla ilgili şöyle bir yöntem geliştirmeyi amaçlıyorum” dememiş olmaları tefsir ilminin müstakil bir yöntemi olmadığı yönündeki iddiaları destekler gözükmektedir. Haddizatında, müfessirlerden telif ettikleri tefsirlerinde mutlaka yöntemlerini belirtmelerini beklemek de çok doğru bir yaklaşım değildir. Zira onların eserlerinde yaptıklarından ya da yapmadıklarından hareketle nasıl bir yöntem izlediklerini kestirmek mümkündür. Bununla birlikte müelliflerin eserlerinin girişlerinde yöntemlerine dair herhangi bir açıklama yapmamış olmaları, tefsirin müstakil yöntemi olmadığını öne sürenlerin zihninde böyle bir algının oluşmasına yol açmış olabilir.

Mesele çağdaş literatür bağlamında ele alındığında da durumun değişmediği görülmektedir. Diğer bir deyişle, klasik eserlerde olduğu gibi, çağdaş eserlerde de tefsirin yöntemi hakkında net bilgiler yer almamaktadır. Sözelimi, tefsir usulü vb. alanlardaki çağdaş literatüre bakıldığında, genelde bu eserlerin, kabaca, Kur’an tarihi, tefsir tarihi, Kur’an ilimleri bölümlerinden oluştuğu görülür.¹⁵ Bununla

¹² Karacelil, “Tefsir Usulünün Yeterliliği”, s. 422-423.

¹³ Buna delil olarak “Kelam, fıkıh, tasavvuf ve dilbilim gibi klasik disiplinlerin sistem, mantık ve terminolojisini kullanmaksızın sırf bir tefsirci tarafından yapılmış sistematik bir tefsirin bulunmayışı” gösterilmektedir. Bkz. Apaydın, “Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi”, s. 285.

¹⁴ Öztürk, “Tefsirde Usul(süzlük) Sorunu”, *İslâmiyât*, cilt 6, sayı: 4, Ankara: 2003, s. 70.

¹⁵ Benzer değerlendirmeler için bkz. İbrahim Görener, “Tefsir Usulü ve Kur’an İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tarihte ve Günümüzde Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009, s. 234.

birlikte, son dönemlerde yazılan bazı eserlerde yöntem meselesine de değinilmesi, bu eksikliğin giderilmesi yönündeki adımların başlangıcı olarak kabul edilebilir.¹⁶

Yine, tefsir ilminin konusu, yöntemi, ilimler tasnifindeki yeri, diğer ilimlerle ilişkisi gibi, bir ilmi ilim yapan ve sınırlarını belirleyen nitelikler üzerinde durulmayışı tefsirin ilim olma yönünün belirsizleşmesine yol açmıştır. Bu arada, geçmiş dönemde ana hatlarıyla da olsa, Tûfi gibi, tefsir ilminin ilimler tasnifindeki yeri üzerinde açıkça duran âlimler olduğunu belirtmek isteriz. Nitekim *el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr* adlı eserinde, Tûfi'nin ilimler tasnifine yer vermesi ve bu bağlamda tefsir ilminin ilimler tasnifindeki yerine işaret etmesi,¹⁷ eserini farklı kılan bir özelliktir. Son dönemde telif edilen bazı eserlerde de tefsir ilminin diğer İslami ilimlerle ilişkisi üzerinde durulduğu görülmektedir.¹⁸

Bir ilmi ilim yapan özelliklerin başında, o ilmin kavram, tanım, yöntem ve tasniflerinin geldiği ve ilmî faaliyetlerde sağlanacak başarının bu hususlardaki tutarlı yaklaşımlar geliştirmekle yakından ilgili olduğu¹⁹ göz önünde bulundurulduğunda genel anlamda ilimler tasnifinin yapılması ve sözkonusu ilmin ilimler tasnifindeki yerinin belirlenmesinin son derece önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda “Tefsir Usulü” ve “Tefsire Giriş” gibi, Kur’an tefsiriyle ilgili alt yapı bilgilerinin sunulduğu eserler telif edilirken tefsir ilminin İslami ilimler arasındaki yerinin belirtilmesi, tefsir ilminin konumunun belirlenmesi bakımından faydalıdır. Buna ilaveten ilimler tasnifinin, ilimlerin ait olduğu kültürün varlık anlayışıyla olan bağlantısı ve farklı kültürlerle ait kavram ve tasniflerin birebir örtüşmeyeceği²⁰ göz ardı edilmemek kaydıyla, tefsirin günümüz ilimler tasnifindeki yeriyle ilgili değerlendirmelere yer verilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz. Dolayısıyla, “Tefsir Usulü” vb. adlar altında yazılan eserlerde, tefsir ilminin diğer ilim dallarıyla ilişkisi üzerinde durulması ve geçmişten günümüze kadarki tefsir birikimi de göz önünde bulundurulmak suretiyle tefsirin günümüz ilimler tasnifinde nerede durduğunun belirtilmesi, diğer bir deyişle Tûfi'nin yaklaşımının geliştirilerek sürdürülmesi, tefsirin bir ilim

¹⁶ Örneğin bkz. Albayrak, *Tefsir Usulü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998, s. 121 vd.; Mehmet Paçacı, Mevlüt Güngör, Halis Albayrak ve diğerleri, *Kur’an ve Hadis İlimleri*, Ankara: ANKUZEM, 2007, s. 9-12.

¹⁷ Süleyman b. Abdülkâvî Necmeddin et-Tûfi, *el-İksîr fî ilmî't-tefsîr*, (thk. Abdülkâdir Hüseyin), Kahire: el-Matbaatu'n-Nemûzeciyye, 1977, s. 17-18. Burada bizi, Tûfi'nin bu tasnifinin tutarlı olup olmamasından ziyade, böyle bir tasnife yer vermiş olması ilgilendirmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz. Mustafa Karagöz, “el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usulü Yazımına Bir Katkı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1, cilt: 9, sayı: 17, s. 187-189.

¹⁸ Örneğin bkz. Paçacı, Güngör, Albayrak ve diğerleri, *Kur’an ve Hadis İlimleri*, s. 12-15. Söz konusu çalışmada her ne kadar tefsirin genel manada ilimler tasnifindeki yeri üzerinde durulmamışsa da tefsir ilminin diğer İslami ilimlerle ilişkisi üzerinde durulması açısından bu yaklaşımın önemli bir adım olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁹ M. Hayri Kırbaoğlu, “Soruşturma”, *İslâmiyât*, c. 6, sayı: 4, Ankara: 2003, s. 174-175.

²⁰ Görgün, “Soruşturma”, *İslâmiyât*, c. 6, sayı: 4, Ankara: 2003, s. 200-205.

olup olmadığı tartışmalarında tefsir ilmi lehinde sonuçlara ulaşılmasına vesile olacaktır.²¹

2. Tefsirin Bir İlim Olup Olmadığının Tefsir Müktesebatı Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Tefsirin bir ilim olup olmadığı tartışmasında göze çarpan hususlardan birisi de klasik tefsir birikiminde sistematik bir yöntemin izlenmediği şeklinde özetlenebilecek iddia ve argümandır. Bize, bu iddia ya da argüman çok da yerinde değildir. Klasik tefsir literatüründe açıkça bir tefsir yönteminden söz edilmediği düşünülerek, bu iddia ilk bakışta haklı imiş gibi gözükse bile,²² tefsirin çeşitli alt dallarına ait eserlerin yazılış gayeleri ya da bunların yazılmasının arkasında yatan gerekçeler incelendiğinde bu külliyyatın Kur’an’ın nesnel anlaşılmasına yönelik kesin bir yöntem içermediği varsayılabilir, en azından, belli anlama sorunlarını ortadan kaldırmaya ya da yanlış anlamaların önüne geçmeye yarayacak bir ilkeler manzumesini, diğer bir deyişle selbî bir yöntemi muhtevi olduğu söylenebilir.²³

Tefsirlerin yanı sıra, tefsirin muhtelif alt dallarıyla ilgili telif edilen eserlerin ve bu eserler sonucu oluşan müktesebatın Kur’an’ın indirildiği dönemden zamansal, mekânsal ve kültürel uzaklaşmanın sonucu ortaya çıkan çeşitli anlama sorunlarının giderilmesine yönelik olarak teşekkül ettiği bilinmektedir. Bu anlamda, bu birikim birden bire ortaya çıkmamış, karşılaşılan sorunlar muvacehesinde peyderpey oluşmuştur. Aslında bu durum sadece tefsire ait bir husus olmayıp, hemen bütün ilimlerde görülen bir özelliktir. Zira belli bir alan ya da konuyla ilgili bilgi birikiminin bir disiplin ya da ilim haline gelmesi, konuyla ilgili kişilerin yaptığı çalışmalar sonucu gerçekleşir. Haddizatında bu bilgi birikimi de uzun süren aşamalardan sonra teşekkül eder. Bu aşamaları ve aşamaların meydana getirdiği süreci “bilimsel süreç” olarak adlandırmak mümkündür.²⁴ Bilimsel süreci oluşturan aşamaların nerede ve ne zaman başlayıp bittiğine dair kesin bir sınır ya da tarih vermek çok doğru değildir. Bununla birlikte belirgin özelliklere göre bir aşamalandırma yapmak mümkündür.²⁵

²¹ Konuyla ilgili olarak bkz. Karagöz, “el-İksîr fî Kavâidi’t-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usulü Yazımına Bir Katkı”, s. 189, 198.

²² Bu iddianın haklı gibi görünmesinin nedenini, “*tefsir yöntemi* tamlamasının işaret ettiği somut bir çalışmadan söz etmenin” zorluğunda aramak gerekir. Ancak “bu zorluk biraz da tefsirin geçirmiş olduğu süreçten kaynaklanmaktadır.” (Bkz. Görener, “Tefsir Usulü ve Kur’an İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, s. 227).

²³ Bu arada bu külliyyatın bizim de savunduğumuz üzere işlevsel bir yönetime hizmet ettiğini kabul edenler olduğu gibi, etmediğini savunan, ayrıca bu külliyyatın bu bakış açısıyla değerlendirilmesini eleştiren ilim adamları da vardır. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Türkan, “Kur’an’ı Anlamada Yöntem Tartışmalarının Tefsir Tarihçiliği Perspektifinden Değeri Üzerine”, s. 32 vd.

²⁴ Alparslan Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, s. 20.

²⁵ Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, s. 36. Alparslan Açıkgenç bilimsel sürecin şu dört temel aşamadan oluştuğunu ifade etmiştir: “1. Bilgiye yönlendirici bir dünya görüşünün oluşumu, 2. Bu dünya görüşü ekseninde bilgi edinme faaliyetlerine girişilmesi ve bu sayede bilgi geleneğinin

Kısaca ifade etmek gerekirse, bir ilim birden bire oluşmadığı gibi, bir ilmin yönteminin de birden bire oluşması beklenemez. Bilakis, ilk önce ilim dalının ortaya çıkışını hazırlayan çeşitli faktörler neticesinde çalışmalar yapılır, görüşler ortaya konur, eserler telif edilir ve belli bir ilmî müktesebat oluşur. Oluşan bu birikime dayalı olarak yapılan tartışmalar ve tabiri caizse, çeşitli deneme yanılmalar neticesinde belli teknik ve ilkelerin o ilimle ilgili yerleşik bir yöntem haline geldiği görülür.²⁶ Bu durum sosyal ve kültürel nitelikli olguların genelde birdenbire ve sistematik olarak ortaya çıkmadığı gerçeğiyle ilgilidir. Hatta bir ilim dalını ifade etmek için kullanılan terim (adlandırma) ve o ilim dalının terimleri, birdenbire ve sistematik olarak teşekkül etmez. Genelde önce olgular ortaya çıkar, terimleş(tir)me ise daha sonra gerçekleşir.²⁷ Bu noktada “İslam medeniyetinde yöntem aşaması ile adlandırma aşamasının iç içe geçtiği bir tarihi seyir izlendiği”²⁸ şeklindeki kanaate katıldığımızı ifade etmek isteriz. Bu durum tefsir ilmi ve onun yöntemi için de geçerlidir.

Tefsir ilmi ve onun yöntemi tarihsel süreç içerisinde teşekkül eden müktesebata bağlı olarak gelişmiştir. Dolayısıyla tefsir ilminin yönteminin bu müktesebatın içerisinde mündemiç olduğunu, bu müktesebata dayanılarak en azından, Murat Sülün tarafından da belirtildiği üzere, selbî bir yöntemin uygulanmaya çalışıldığı söylenebilir.²⁹

Tefsir ilminin çeşitli alt dallarına ait külliyatın, belli anlama sorunlarını ortadan kaldırmaya ya da yanlış anlamaların önüne geçmeye yarayacak bir ilkeler manzumesi içerdiği yönündeki iddiamızı, bu eserlerden bazısının yazılış gayelerini hatırlatarak ve bu eserlerin içeriklerinden bazı örnekler vererek, temellendirmek uygun olacaktır.

Sözgelimi, Mukâtil b. Süleyman’ın *el-Vücûh ve’n-Nezâir* adlı eseri, tefsir sahasında kural koymaya yönelik ilk örneklerden biri olarak kabul edilebilir. Benzer şekilde *Meâni’l-Kur’ân* müellifleri Ferrâ ve Ahfeş ile *Mecâzü’l-Kur’ân* müellifi Ebû ‘Ubeyde’nin eserleri de Kur’an yorumunun kurallarının tespit edilmesinde önemli bir yere sahiptir. İçerikleri bir kenara bırakılacak olsa bile, Ferrâ ile Ebû ‘Ubeyde’nin eserlerinin telif edilmesine vesile olan olaylar, bu eserlerin yazılmasının arka planında belli bir yöntem kaygısı olduğunu göstermektedir.³⁰ Tefsirle ilgili birçok eser hakkında, sözgelimi İbn Şihab ez-Zührî’nin (ö. 124/742) *Tenzîlü’l-Kur’an* adlı eseri ya da Haris el-Muhasibî’nin (ö.

meydana getirilmesi, 3. Oluşan bilgi birikiminin bir yönetime bağlı olarak düzene sokulması, 4. Düzenlenen bilgi kümelerinin adlandırılması.” (Bkz. Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, s. 27).

²⁶ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010, s. 222-223.

²⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014, s. 11-12.

²⁸ Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, s. 37.

²⁹ Murat Sülün, “Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?”, *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 15-16 Mayıs 2010)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s. 37.

³⁰ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, (çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000, s. 27-28.

243/857) *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an ve Meanihi* adlı eseri hakkında da benzer değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Dolayısıyla müellifler, her zaman açıkça zikretmeseler de, eserlerini Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili belli bir gayeye yönelik olarak telif etmişlerdir. Eserlerin telif edilmesine vesile olan bu gayenin son tahlilde bir yöntem kaygısının sonucu oluştuğunu söylemek mümkündür. Biz burada örnek olması kabûlinden Ferrâ ile Ebû Ubeyde'nin eserlerini telif etmelerine vesile olan durumlara ilişkin anlatılan olayları zikretmekle yetineceğiz.

Ebû 'Ubeyde'nin eserini, “إِنَّمَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَجِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ”³¹ ayetindeki ‘رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ’ ifadesini garip karşılayan bazı kimselerin sorusundan hareketle ve Kur'an'da yer alan bu tür ifadelerin açıklanması amacıyla telif ettiği anlatılmaktadır.³²

Ferrâ'nın eserinin telif edilmesiyle ilgili olarak ise şu rivayet anlatılmaktadır: “Ferrâ'nın öğrencilerinden Ömer b. Bükeyr, Hasan b. Sehl'in yanına gidip gelirdi. Ömer'in Ferrâ'ya, ‘Hasan b. Sehl Kur'an'la ilgili bir şey sorduğunda ona her zaman cevap veremiyorum. Bununla ilgili bana esaslar tespit etsen ya da bir kitap yazsan da ben de ona başvursam’ demesi üzerine Ferrâ öğrencilerine, ‘Toplanın size Kur'an'la ilgili bir kitap yazdırayım’ demiş ve *Meâni'l-Kur'ân*'ını telif etmiştir.”³³ Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, Ebû 'Ubeyde ve Ferrâ'nın bu eserleri telif etmelerinin arka planında yatan gerekçelere ilişkin rivayetler bile, bu tür eserlerin tefsirde yöntem oluşturma çabalarının bir örneği olarak kabul edilmesine yetecek niteliktedir.³⁴

Tefsir ilminin alt dallarına ait külliyatın, Kur'an'ı anlamayla ilgili bir takım sorunları çözme konusunda belli ilke ve yöntemler içerdiğiyle ilgili olarak şu örnekler verilebilir. Bilindiği üzere, bazı Türkçe meallerde “وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ”³⁵ ayetindeki *ebâbil* kelimesi bir kuş türünü ifade edecek şekilde ‘Ebâbil kuşları’ olarak tercüme edilmiştir.³⁶ Oysa Ebû Ubeyde, İbnü'l-Yezîdi ve İbn Kuteybe gibi âlimlerin garîbü'l-Kur'an türü eserlerine bakıldığında bu kelimenin ‘farklı yerlerden gelen kuş sürüleri’ gibi bir manayı ifade ettiği görülmektedir.³⁷

³¹ Sâffat, 37/64-65.

³² Yakut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, (thk. İhsan Abbas), 7 cilt, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, VI, 2706-2707.

³³ Ebû'l-Ferec M. b. İshak b. Nedîm, , *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1978, s. 99. Krş. Dücane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, İstanbul: Tibyan Yayınları, 1997 s. 123.

³⁴ Benzer değerlendirmeler için bkz. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, s. 181-183

³⁵ Fîl, 105/3. “Üzerlerine sürü sürü kuşlar saldığını görmedin mi?”

³⁶ Örneğin, bkz. “Onların üzerine damgalanmış taşlar atan Ebâbil kuşlarını gönderdi”. (Şaban Piriş (haz.), *Kur'an'ı Kerim Türkçe Anlamı*, Kayseri: Okyanus Yayıncılık, 2004, s. 294); “Onların üzerine Ebâbil kuşlarını gönderdi”, (Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut ve diğerleri (haz.), *Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Açıklama Meali*, Medine: Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992, s. 600).

³⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuad Sezgin), 2 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, II, 312; Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Yahya b. Muhammed İbnü'l-Yezîdî, *Garîbü'l-Kur'ân ve Tefsîruhû*, (thk. Abdürrezzak Hüseyin), Beyrut: Müessesetü't-Risâle, 1987, s. 212; Ebû Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Mısır: Daru

Dolayısıyla, *ebâbil* kelimesinin ‘Ebâbil kuşları’ anlamına delalet etmediğinin ispatı ve ölçütü, bu ve benzeri eserlerdeki bilgilerdir. Benzer şekilde bu kelimenin ‘farklı yerlerden gelen kuş sürüleri’ gibi bir manaya delalet ettiğini de bu bilgiler sayesinde elde etme imkânı buluyoruz.

Konuyla ilgili olarak bir diğer örnek de Kur’an’ın birçok yerinde farklı anlamlarda kullanılan *küfr* lafzı ve bu kökten türeyen kelimelerdir. Vücûh ve Nezâir literatürünün bu ve benzeri kelimelerle ilgili anlama sorunlarını çözmeye yönelik telif edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda “وَفَعَلْتَ فَعَلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ”³⁸ ayetindeki *kâfirîn* kelimesinin Allah’ı inkâr etmek anlamında değil, nankörlük etmek (nimet inkârı) manasına delalet ettiğini, sözgelimi, Mukatil b. Süleyman’ın eserindeki açıklamalardan³⁹ hareketle ortaya koymak mümkündür. Kur’an’ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılan diğer kelimelerin birçoğu için de aynı şey söylenebilir.

3. Tefsirin Müstakil Bir Yönteminin Bulunmadığı İddiası

Bir önceki başlık altında yer verdiğimiz örnekler ve bazı eserlerin telif gerekçelerine ilişkin yaptığımız alıntılar dikkate alındığında, sözgelimi, fıkıh usulünün Kur’an’ı anlamaya yönelik ilkeler içerdiği ve tefsirlerde bu ilkelerden de yararlanılıyor olmasından hareketle tefsirin fıkıh usulünün yöntemini kullandığı, dolayısıyla, kendisine ait bir yöntemi olmadığı iddiasının çok da yerinde olmadığını söyleyebiliriz. Bu iddianın yerinde olmadığına kanıtlık ve şahitlik eden birçok eser ve örnek vardır.

Garibü’l-Kur’an, vücuh ve nezair türü eserler başta olmak üzere, daha fıkıh usulü sistemleşmeden önce telif edilen eserlerde belli ilke ve yöntemlere göre hareket edildiği, hatta bu eserlerin belli konulardaki anlama sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik telif edildiğini biliyoruz. Eğer tefsir usulü fıkıh usulüne bağımlı olarak ve ondan sonra ortaya çıkmış ise fıkıh usulü sistemleşmeden önce telif edilen bu eserlerde fıkıh usulünün hangi yöntemi kullanılmıştır? Ayrıca tefsir ilminin fıkıh usulünün yöntemini kullandığını iddia edenler, bu eserlerde yer alan açıklamaların hepsini, mükemmel hale gelmiş ve kurumsallaşmış olan fıkıh usulünün mutlaka bir ilkesinin altına girdirmek zorundadırlar. Diğer bir deyişle, tefsir ilminin fıkıh usulünü kullandığı, ondan bağımsız bir yöntemi olmadığı iddiasının ispatı, tefsirlerde yer alan bilgilerin, bir şekilde fıkıh usulünün herhangi bir ilkesiyle ilişkisini kurmaya bağlıdır. Oysa bunun imkânsızlığı ortadadır. Zira Kur’an ayetlerinin büyük bir kısmının fıkıh ilgi alanına bile girmemesi bir yana, tefsirlerde yer alan açıklamaların birçoğunun fıkıh usulünün ilkeleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Bunun için bütün tefsirleri istikra yoluyla incelemeye gerek yoktur. İbnü’l-Yezîdî’nin ya da Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî’nin *Garîbu’l-Kur’ân*’larıyla,

İhyai Kütübü’l-Arabiyye, 1958, s. 539. Örnekle ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için ayrıca bkz. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı*, s. 265-266.

³⁸ Şuara, 26/19.

³⁹ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, (nşr. Ali Özek), İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993, s. 18-19.

Mukatil b. Süleyman’ın *el-Vücûh ve’n-Nezâir*’ini taramak yeterli olacaktır. Bununla birlikte fıkıh usulü sistemleştikten sonra, tefsirlerde, özellikle de ahkâmı ilgilendiren ayetlerin tefsirinde onun müktesebatından yararlandığı, diğer bir deyişle, tefsir usulünün fıkıh usulünden etkilendiği bir gerçektir.⁴⁰ Ancak bu durumu genelleştirerek, tefsirin kendisine ait bir yöntemin olmayıp fıkıh usulünün yöntemini kullandığı sonucuna ulaşmak kanaatimizce aşırı bir genellemedir. Meseleye, kelimadan bakıldığında da durumun aynı olduğu görülür. Yukarıda adı geçen eserlerde kelimadan ilminin belli bir ilke ya da yönteminin kullanıldığını ya da kelimadan ilminin yönteminin bu eserlere hâkim olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü bu ilimlerin hitap ve uğraşı alanı sınırlıdır, Kur’an’ın hitap alanı ve muhtevası çok geniş ve çeşitlidir, dolayısıyla tefsirin usulü de dar olmamalıdır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerle tekrar dönecek olursak, bu örnekler muvacehesinde şu soruyu sormak uygun olacaktır: “*Ebâbîl* kelimesinin bir kuş türüne değil de ‘farklı yerlerden gelen kuş sürüleri’ gibi bir manaya ya da *وَفَعَلْتَ فَعَلَاتِكَ* ⁴¹ *وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ* ayetindeki *kâfirîn* kelimesinin ‘Allah’ı inkâr etmek’ değil de ‘nankörlük etmek’ manasına delalet ettiğini fıkıh ya da kelimadan ilminin hangi ilke ya da yöntemine göre ortaya koyabiliriz?” Bu soruya ikna edici bir cevap verilemeyeceğine göre, bu eserlerde fıkıh ya da kelimadan ilminin ilkelerinin hâkim olmadığı ve fıkıh usulünün Kur’an’ın tamamına yönelik bir anlama yöntemi sunmadığı⁴² net olarak ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla, bu eserlerde fıkıh ya da kelimadan ilminin değil, dilbilimin ilke ve kurallarından yararlanmış olması dilbilimin ilkelerinin kullanılmış olması ise tefsirin kendisine ait bir yöntemi bulunmadığı iddiasını desteklemez. Zira, dilbilimin ortaya çıkması, gelişmesi ve sistemleşmesi bizatihi Kur’an’ın anlaşılması çabalarına, ya da onun yanlış anlaşılmasını engelleme gayesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.⁴³ Deyim yerindeyse, dilbilim, dille ilgili anlama sorunlarının ya da yanlış anlamaların önüne geçmek amacıyla bir tefsir yöntemi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

4. Tefsir İlminin Sınırının Belirsiz Olduğu İddiası

Tefsirin ilim olup olmadığıyla ilgili tartışmaların odaklandığı bir husus da tefsir ilminin sınırının belirsiz olduğu iddiasıdır. Bu iddia, “bir tefsirde yapılan açıklamalar dilbilimsel, fikhî ve kelimâî vs. temelli olduğuna göre, bunlardan ayrı olarak tefsirci ne yapmaktadır?”, “ya da bir tefsiri tefsir yapan öz nitelik nedir?” gibi sorulara dayanmaktadır.

⁴⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Gıyasettin Arslan, “Tefsir Usulünün Fıkıh Usulünden Arındırılması”, *Tarihte ve Günümüzde Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009, s. 131.

⁴¹ Şuara, 26/19.

⁴² Benzer değerlendirmeler için bkz. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı*, s. 18; Karacelil, “Tefsir Usulünün Yeterliliği”, s. 433.

⁴³ Dilbilimin ve dilbilimsel tefsirin ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açan etkenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı*, s. 77-79.

Meseleyi sözgelimi, tefsir ile fıkıh arasında değerlendirecek olursak, tefsir ilmini diğer ilimlerden ayıran öz niteliği netleştirmek mümkündür. Daha önce belirttiğimiz üzere, tefsir ilminin konusunu, *maksada delalet etmesi açısından Kelamullah* olarak açıklayan Kâfiyeci, *maksada delalet etme açısından* kaydını zikretmesini şu ifadeleriyle gerekçelendirir: “*Maksada delalet etme açısından* kaydı zikredilmediği takdirde, Kur’an, fıkıh usulünün de konuları arasına girmektedir. Zira, Kitap’tan icmalî hükümler fıkıh usulüyle elde edilir.”⁴⁴ Diğer bir deyişle tefsir ayetlerin mana ve maksadını, fıkıh ise ahkâmını belirlemek amacıyla Kur’an ayetlerini konu edinir. Tefsir ile fıkıh arasındaki bu ayırım, tefsir usulü ile fıkıh usulüne uyarlanacak olursa, tefsir usulünün, kastedilen manaya delalet açısından Kur’an’ın anlaşılmasını, fıkıh usulünün ise hükümler elde etmeye yönelik olarak Kur’an’ın anlaşılmasıyla ilgilendiğini ve buna göre ilkeler geliştirdiğini söylemek mümkündür. Esasen bu ayırım, tefsirin betimleyici (*descriptive*), fıkıhın ise (*normatif*) bir bilim olmasının⁴⁵ sonucu olarak da görülebilir.⁴⁶ Bununla birlikte bu sınırın tam olarak korunamadığı eser,⁴⁷ durum ya da dönemlerin varlığı da bir realitedir. Tefsirin söz konusu “çerçevenin dışına çıkarıldığı takdirde ne ilgi alanı ne de misyonu belirlenebilir ne de fıkıh ve kelam gibi diğer ilimlerin müstakil varlıklarının ne işe yaradığına makul bir izah getirilebilir.”⁴⁸ Dolayısıyla tefsir ilminin sınırının korunamadığı bu tür eser, durum ya da dönemlerin varlığını, tefsirin belli bir sınırının bulunmadığının ve müstakil bir ilim olmadığının öne sürülmesinde etkili olan hususlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Son dönemlerde tefsirin bir ilim olup olmadığı, ilimse nasıl bir ilim olduğu çeşitli vesilelerle tartışılmaktadır. Tefsirin bir ilim olmadığı ya da bir yönteminin bulunup bulunmadığı gibi hususlar tartışılırken geçmişten günümüze kadar teşekkül etmiş olan tefsir müktesebatının da göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çerçevede şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1. Alana mensup ilim adamları tarafından tefsir ilminin mahiyetinin tartışıldığı toplantı ve çalışmaların yapılması, bir tür öz denetim ve öz eleştiri niteliğinde olup son derece yararlıdır.

⁴⁴ Kâfiyeci, *Kitâbü't-Teysîr*, s. 14.

⁴⁵ Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, s. 112. Fıkıh-tefsir ilişkisi için ayrıca bkz. Görener, *Tefsir ve Tefsir Usulü Üzerine Düşünceler*, Kayseri: Laçın Yayınları, 2004, s. 122-123.

⁴⁶ Tefsir-fıkıh ve tefsir usulü-fıkıh usulü ayırımına ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, s. 18; Mehmet Demirci, *Kurtubi'nin "el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 25, 62; Demirci, “Mana İle Hüküm Arasında Tefsir İlminin Yeri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, cilt: 5, yıl: 5, sayı: 1, Ankara: 2010, s. 199 vd; Arslan, “Tefsir Usulünün Fıkıh Usulünden Arındırılması”, s. 134-138.

⁴⁷ Fahreddin Râzî'nin tefsiri bu noktada örnek gösterilebilir. Benzer bir değerlendirme için bkz. Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 42.

⁴⁸ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 41-42.

2. Tefsirin bir ilim olup olmadığı tartışmasının, hangi dönemin ve hangi paradigmanın ilim anlayışına göre yapıldığı önemlidir. Bu bağlamda bizim için en önemli husus, tartışmaya zemin ve referans olarak geleneksel İslamî ilimler birikiminin esas alınmasıdır. Bununla birlikte çağdaş birikimden de istifade edilebilir.

3. Klasik tefsir literatürüne ve çağdaş dönemde “Tefsir Usulü” ve benzeri adlarla telif edilen eserlere bakıldığında, bütüncül ve kesin bir yöneme sahip olma noktasında tefsir ilminin bazı handikapları olduğunu söylemek mümkün olsa da tefsirin çeşitli alt dallarına ait eserlerin yazılış gayeleri ya da bunların yazılmasının arkasında yatan gerekçeler incelendiğinde bu külliyyatın, en azından, belli anlama sorunlarını ortadan kaldırmaya ya da yanlış anlamaların önüne geçmeye yarayacak bir ilkeler manzumesini, diğer bir deyişle selbî bir yöntemi hâvî olduğu söylenebilir. Söz konusu selbî yöntem, birdenbire oluşmamıştır. Anlamayla ilgili sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm arayışları neticesinde ortaya çıkıp gelişen ilmî müktesebatın birbirine eklemlenmesiyle tefsir ilminin yönteminin oluştuğunu söylemek mümkündür.

4. “Tefsir Usulü” ve “Tefsire Giriş” gibi, Kur’an tefsiriyle ilgili alt yapı bilgilerinin sunulduğu eserlerde tefsir ilminin İslami ilimler arasındaki yerinin belirtilmesi, tefsir ilminin konumunun belirlenmesi bakımından faydalıdır. Ayrıca ilimler tasnifinin, ilimlerin ait olduğu kültürün varlık anlayışıyla olan bağlantısının unutulmaması ve farklı kültürlere ait kavram ve tasniflerin birebir örtüşmeyeceğinin göz ardı edilmemesi kaydıyla, tefsirin günümüz ilimler tasnifindeki yeriyle ilgili değerlendirmelere yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

5. Fıkıh usulü sistemleştikten sonra, tefsirlerde, özellikle de ahkâmı ilgilendiren ayetlerin tefsirinde onun müktesebatından yararlanılması ve bu anlamda tefsir usulünün fıkıh usulünden etkilenmesinden hareketle, tefsirin kendisine ait bir yönteminin olmayıp fıkıh usulünün yöntemini kullandığı iddiasının aşırı bir genelleme olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda tefsirin kendine ait bir yöntemi olmadığı şeklindeki iddia ya da kabul, büyük ölçüde hâricî propagandaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

6. Tefsirin konusunun mana ve maksada delalet etmesi açısından Kelamullah olması, onu fıkıh, kelam gibi diğer İslamî ilimlerden ayıran en önemli sınırdır. Bununla birlikte bütün tefsirlerde ve dönemlerde bu sınırın tam olarak korunamaması, üzerinde durulması gereken bir husustur.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan, *İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yar-ı Sedat Âdâb-ı Sedat*, (haz. Kudret Büyükcoşkun), İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- Albayrak, Halis, "Klasik Anlama Yöntemlerinin (Tefsir ve Fıkıh Usulünün) İmkân ve Sınırlarıyla İlgili Tebliğlerin Müzakeresi", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (02-06 Ekim 2002 Ankara)*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, ss. 337-339.
- _____, *Tefsir Usulü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Altınörs, Atakan, *Dil Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Apaydın, Yunus, "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (02-06 Ekim 2002 Ankara)*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, ss. 286-304.
- Arslan, Gıyasettin, "Tefsir Usûlünün Fıkıh Usûlünden Arındırılması", *Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009, ss. 131-191.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, (çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Cündioğlu, Düccane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, İstanbul: Tıbyan Yayınları, 1997.
- Demirci, Mehmet, *Kurtubî'nin "el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- _____, "Mana İle Hüküm Arasında Tefsir İlminin Yeri", *İslâmî İlimler Dergisi*, cilt: 5, yıl: 5, sayı: 1, Ankara: 2010, ss. 199-214.
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzül-Kur'ân*, (thk. Fuad Sezgin), 2 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Görener, İbrahim, "Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", *Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009, ss. 227-239.
- _____, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Kayseri: Laçın Yayınları, 2004.
- Görgün, Tahsin, "Klasik Anlama Yöntemlerinin (Fıkıh ve Tefsir Usûlü) İmkân ve Sınırları", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (02-06 Ekim 2002 Ankara)*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, ss. 305-326.
- _____, "Soruşturma", *İslâmiyât*, c. 6, sayı: 4, Ankara: 2003, ss. 200-208.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 310.
- Hamevî, Yakut, Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, (thk. İhsan Abbas), 7 cilt, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

- İbn Kuteybe, Ebû Abdullah b. Müslim, *Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Mısır: Daru İhyai Kütübî'l-Arabiyye, 1958.
- İbn Nedîm Ebü'l-Ferec M. b. İshak, , *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1978.
- İbnü'l-Yezîdî, Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Yahya b. Muhammed, *Garîbü'l-Kur'ân ve Tefsîruhû*, (thk. Abdürrezzak Hüseyin), Beyrut: Müessesetü't-Risâle, 1987.
- Kâfiyeci, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman, *Kitâbü't-Teysîr fi Kavâidi İlmî't-Tefsîr*, (haz. İsmail Cerrahoğlu), Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.
- Karacelil, Süleyman, “Tefsir Usûlünün Yeterliliği”, *Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2009, ss. 421-440.
- Karagöz, Mustafa, “el-İksîr fi Kavâidi't-Tefsîr Örneğinde Tefsir Usulü Yazımına Bir Katkı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1, cilt: 9, sayı: 17, ss. 171-200.
- _____, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- _____, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2014.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, “Soruşturma”, *İslâmiyât*, c. 6, sayı: 4, Ankara: 2003, ss. 174-184.
- Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (nşr. Ali Özek), İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993.
- Mutlu, Erol, *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Özek, Ali- Karaman, Hayreddin- Turgut, Ali ve diğerleri (haz.), *Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Medine: Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992.
- Öztürk, Mustafa, “Klasik Anlama Yöntemlerinin (Tefsir ve Fıkıh Usulünün) İmkân ve Sınırlarıyla İlgili Tebliğlerin Müzakeresi”, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (02-06 Ekim 2002 Ankara)*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, ss. 390-394.
- _____, “Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu”, *İslâmiyât*, cilt 6, sayı: 4, Ankara: 2003, ss. 69-84.
- _____, “Yeni Anlama Yöntemlerinin İmkân ve Sınırları”, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (02-06 Ekim 2002 Ankara)*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, ss. 439-451.
- _____, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013
- Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- _____, “Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?”, *İslâmiyât*, cilt 6, sayı: 4, Ankara: 2003, ss. 85-104.

- Paçacı, Mehmet, Mevlüt Güngör, Halis Albayrak ve diğerleri, *Kur'an ve Hadis İlimleri*, Ankara: ANKUZEM, 2007.
- Piriş, Şaban (haz.), *Kur'an'ı Kerim Türkçe Anlamı*, Kayseri: Okyanus Yayıncılık, 2004.
- Rosenthal, M.- Yudin, P., *Felsefe Sözlüğü*, (çev. Aziz Çalışlar), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997.
- Sülün, Murat, "Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?", *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 15-16 Mayıs 2010)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, ss. 11-37.
- Tûfi, Süleyman b. Abdülkavî Necmeddin, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*, (thk. Abdülkâdir Hüseyin), Kahire: el-Matbaatu'n-Nemûzeciyye, 1977.
- Türcan, Selim, "Kur'an'ı Anlamada Yöntem Tartışmalarının Tefsir Tarihçiliği Perspektifinden Değeri Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, cilt: 8, sayı: 16, ss. 29-49.
- Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, 2002.
- "Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı Sonuç Raporunun Müzakeresi ve Sonuçlandırılması", ss. 537-578.